

Avanture logike u komunističkoj Rusiji

Ivan Zelić*

Sažetak

Autor donosi pregled vrlo turbulentnoga razvoja logike u komunističkoj Rusiji. Tijekom prva tri desetljeća komunističke vlasti logika je bila izbačena iz obrazovnoga sustava i službeni stav prema njoj bio je jasno neprijateljski. Od 1946. godine, nakon Staljinove osobne intervencije, logika se vraća u obrazovni sustav. Slijedeća otprilike dva desetljeća razdoblje su borbe ruskih logičara za ponovno radanje, razvoj i afirmaciju logike u Rusiji. U toj su borbi bili suočeni s mnogim i različitim vrstama zapreka i poteškoća. U posljednjem razdoblju logika je u Rusiji napokon priznata kao respektabilna disciplina i postiže miran razvoj. Autor iznosi karakteristične podatke te opisuje tragične i tragikomične događaje koji ilustriraju ovaj razvoj i preokrete, a mnogi od njih postali su poznati tek objavljivanjem uspomena nekih ruskih filozofa nakon pada komunizma.

Ključne riječi: povijest logike, ruska logika, filozofska logika, Asmus, modalna logika SSSR-a, komunizam

1. Prvo razdoblje: proganjanje i iskorjenjivanje logike

U ovom članku prikazat će se sudbina logike u Rusiji tijekom komunističke vlasti, događanja koja su uistinu prepuna pustolovina raznih vrsta. Kad se govori o razvoju logike u Rusiji tijekom komunističke vlasti, treba imati na umu da se razdoblje koje je tomu prethodilo, točnije prva dva desetljeća dvadesetoga stoljeća, »može nazvati 'zlatnim', 'srebrnim' periodom 'poleta'«¹. Naravno, to treba shvatiti u kontekstu ruske logike, a ne logike u cijelom svijetu.

Nakon što su komunisti, boljševici, prevratom u studenom 1917. godine preuzeli vlast u Rusiji, slijedećih su se godina borili da tu vlast zadrže, učvrste i prošire. U prvim godinama nisu značajnije intervenirali u filozofiju, imali su hitnijih briga. Kad su osigurali i učvrstili vlast, Lenjin je 1922. godine u novopokrenutom časopisu »Pod zastavom marksizma« objavio članak »O značenju borbenog materijalizma«. Taj je članak u Rusiji smatran »Lenjinovom filozofskom

* Dr. sc. Ivan Zelić, Adresa: T. P. Marovića 1, 21209 Mravince, Split. E-pošta: ivan.zelic3@st.t-com.hr

1 Владимир Иванович Кобзарь, Логика в России последнего столетия: основные этапы и итоги, *Философские науки*, 4/2009. str. 22.

oporukom². U njemu je Lenjin pozvao sve materijaliste na borbu protiv »filozofske reakcije i filozofskih predrasuda takozvanog 'obrazovanog društva'«. Ocijenio je da profesori filozofije u suvremenom društvu u stvari nisu ništa drugo nego »diplomirani lakeji popovštine«³.

Stoga su komunističke vlasti 1922. godine protjerale iz Rusije veliku skupinu vodećih ruskih filozofa. Za njihovo protjerivanje nije postojao baš nikakav politički povod, oni nisu bili politički aktivni, njihova jedina krivica bila je što su bili »idealisti«. Bili su prisiljeni »filozofskim parobrodom« otploviti iz Petrograda u Njemačku⁴. U spomenutom članku Lenjin je napisao i da su suradnici časopisa po njegovu mišljenju dužni biti »svojevrsno 'društvo materijalističkih prijatelja hegelovske dijalektike'«⁵. U takvom društvu nema mjesta za formalnu logiku. Za nju nije bilo mjesta ni u školskome sustavu Sovjetskoga Saveza. Nakon 1922. godine u komunističkoj Rusiji »formalna logika faktično nije postojala — ni kao nastavna disciplina, ni kao oblast istraživanja«⁶. To je bilo »razdoblje proganjanja, pada, čak i iskorjenjivanja logike«⁷. Zato je Valentin Bažanov svoj kratki prikaz razvoja ruske sveučilišne filozofije i logike s pravom naslovio »Prekinuti let«⁸.

Neke čitatelje može zbuniti izraz »formalna logika« koji ćemo redovito susretati u ruskim tekstovima komunističkog razdoblja. Najkraće objašnjenje jest da su »logika« i »formalna logika« zapravo sinonimi⁹. Atribut »formalna« služio je da bi se logika razlikovala od dijalektike, odnosno od »dijalektičke logike«, koju su osnivači marksizma–lenjinizma preuzeli od Hegela i naglašavali njezinu važnost za svoju filozofiju. Bitno je uočiti da ta hegelovska i marksistička »dijalektička logika« uopće nije logika u značenju kako su je shvaćali logičari od Aristotela do danas. Zato se u ovom članku nećemo njome baviti, jer to izlazi iz okvira naše teme.

U prvom izdanju »Velike sovjetske enciklopedije« pojava dijalektike označena je kao »kraj« formalne logike¹⁰. U službenome udžbeniku dijalektičkoga materijalizma, koji su 1934. godine sastavili profesori Instituta filozofije Komunističke akademije, pisalo je: »iskrivljujući sliku svijeta, formalna logika uvijek je služila kao najpouzdanije oružje vladajućih izrabljivačkih i ugnjetavačkih klasa, uvijek je

2 A. X. Касымжанов, »О значении воинствующего материализма«, u: *Философский энциклопедический словарь*, Москва, 1983. str. 444.

3 Владимир Ильич Ленин, О значении воинствующего материализма, u: *Полное собрание сочинений 45*, Москва, 1975. str. 24.

4 Vidi više u: В. Г. Макаров и В. С. Христофоров, Пассажиры »философского парохода« (судьбы интеллигенции, репрессированной летом — осенью 1922 г.), *Вопросы философии*, 7/2003.

5 Владимир Ильич Ленин, О значении воинствующего материализма, str. 30.

6 Валентин Александрович Бажанов, Рефлексируя проблему, *Философские науки*, 4/2009, str. 76.

7 Владимир Иванович Кобзарь, Логика в России последнего столетия: основные этапы и итоги, str. 23.

8 Валентин Александрович Бажанов, Прерванный полёт, История »университетской« философии и логики в России, Москва, 1995.

9 Успр. Александр Архипович Ивин — Александр Леонидович Никифоров, *Словарь по логике*, Москва, 1998. str. 153. i 356.

10 Citirano према: Николай Иванович Стяжкин — Дмитрий Павлович Горский, Логика, u: Василий Евграфович Евграфов (иг.), *История философии в СССР 5/1*, Москва, 1985. str. 715.

bila uporište religije i mračnjaštva«¹¹. Dalje se u tom udžbeniku osuđuje »idealist Asmus«, koji se zalaže za prihvaćanje formalne logike uz dijalektiku, kao onaj koji time pomaže »menjševičke idealiste« i »kontrarevolucionarni trockizam«¹².

2. Početak drugog razdoblja — ponovno radanje logike

Dvanaestak godina nakon toga, kasno navečer, zapravo već u noći, agenti su pozvonili na Asmusova vrata. »Vi ste Valentin Ferdinandovič Asmus?« »Da.« »Spremite se!« Uzevši svoje stvari i izljubivši se sa ženom, on polazi s njima. Automobil ide prema središtu grada, vjerojatno prema Lubjanki, sjedištu NKGB-a¹³. Međutim, prolaze Lubjanku i zaustavljaju se pred zgradom vlade SSSR-a. Odvođe ga gore i uvode u salu. Na čelu stola sjedi Vjačeslav Molotov, zamjenik predsjednika vlade i član politbiroa. Molotov ustaje, prilazi Asmusu i kaže: »Vi ste Valentin Ferdinandovič Asmus? Kako je lijepo što ste se tako brzo odazvali na našu molbu. Stvar je u tome što je drug Staljin rekao da mi uopće ne znamo logiku. Htjeli bismo znati što je to.« I onda je Asmus bez pripreme održao ministrima predavanje o logici¹⁴.

Odlukom Centralnoga komiteta Komunističke partije Sovjetskoga Saveza od 3. prosinca 1946. godine logika je vraćena u školski sustav Rusije¹⁵. Sljedeće godine objavljen je prvi sveučilišni udžbenik logike u komunističkoj Rusiji koji je napisao spomenuti profesor Valentin Asmus¹⁶. Bocheński ocjenjuje da je taj udžbenik na razini sličnih zapadnih udžbenika iz vremena oko 1910. godine¹⁷ ili iz 1900. godine¹⁸. To nije ni čudno kad se uzme u obzir koliko je logika bila odsutna iz Rusije.

Asmusov udžbenik doživio je lavinu kritika zbog »formalizma«, zbog »apolitičnoga i objektivističkoga karaktera«, zbog toga što je to jedna »nepartijska i neutralna logika«¹⁹. Optužbu zbog formalizma slijedilo je okrivljavanje zbog »skolastike, odvojenosti od prakse života i mišljenja, bezidejnosti, bezubosti, nekritičkog služenja buržoaskim teorijama«²⁰. Na fakultetu, na kojem je autor pre-

11 Коллектив Института философии Коммунистической академии, *Диалектический материализм*, Марк Борисович Митин (ur.), Москва, 1934. str. 223.

12 *Isto*, str. 224.

13 Kratica za političku policiju, prema ruskom nazivu: »Народный комиссариат государственной безопасности« (Narodni komesarijat državne sigurnosti).

14 Događaj je opisan prema: Авенир Иванович Уёмов, Я был аспирантом Асмуса, у: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ur.), *Валентин Фердинандович Асмус*, Москва, 2010. str. 74.

15 Vidi o tome opširnije u: Валентин Александрович Бажанов, Партия и логика. К истории одного судьбоносного постановления ЦК ВКП(б) 1946 года, *Логические исследования*, 12/2005.

16 Валентин Фердинандович Асмус, *Логика*, Москва, 1947.

17 Joseph M. Bochenski, *Soviet Russian Dialectical Materialism*, Dordrecht, 1963. str. 62.

18 Joseph M. Bochenski, *Soviet Logic*, *Studies in Soviet Thought*, 1/1961, str. 30.

19 Citirano prema: Innocentius M. Bocheński, *Europäische Philosophie der Gegenwart*, Bern, 1951. str. 76 i Joseph M. Bochenski, *Soviet Russian Dialectical Materialism*, str. 63.

20 Борис Владимирович Бирюков, *Трудные времена философии 2/2*, Отечественные логика, история, философия в последние сталинские годы, Москва, 2009. str. 162.

davao kolege su se »doslovno obrušili na njega, [...] ne birajući izraze«²¹. I ministar visokoga školstva Sergej Kaftanov 23. ožujka 1948. osudio je Asmusov udžbenik.

Logičari su za obranu logike iskoristili pismo »O marksizmu u lingvistici« koje je Staljin objavio 1950. godine. Suprotno dotad službenomu stavu u sovjetskoj lingvistici, Staljin je u tom pismu jasno rekao da jezik ne spada u »nadgradnju« društva i da nije klasno određen²². Tada mladi logičar Jevgenij Vojšvillo napisao je: »Od pojave Staljinova djela 'Marksizam i pitanja lingvistike' svi logičari su jedinstvenog mišljenja da su oblici i zakoni misli koje istražuje formalna logika općeljudski i vlastiti svima koji misle.«²³ Staljin je odbacio i etiketiranje zbog »formalizma« u lingvistici²⁴, a to se moglo primijeniti i na logiku.

Katedre za logiku koje su osnovane na filozofskim fakultetima u Moskvi i Lenjingradu okupile su ljude koji su filozofsko obrazovanje stekli prije komunističkoga preuzimanja vlasti. Takvi ljudi bili su rijetki, a među njima jedino je Sergej Povarnin u Lenjingradu bio logičar koji se i prije revolucije bio bavio logikom, ali tada je već bio starac. »Na sve njih, nepartijce, pobornici 'marksističko-lenjinističke filozofije' — ne uvijek dovoljno pismeni, ali s crvenom knjižicom u džepu — gledali su kao na 'slučajne suputnike' i 'buržoasko-specijaliste'.«²⁵ Po osnivanju katedre za logiku na Filozofskome fakultetu Moskovskog državnog sveučilišta, uprava fakulteta brzo je zapazila »anomaliju« da na toj katedri nema nijednog partijca. Stoga je za šefa katedre imenovalo Vitalija Čerkasova koji se doduše nikad nije bio bavio logikom, ali je zato bio član Partije²⁶.

3. Logika kao inferiorna dijalektici

Iako je formalnoj logici priznato pravo na postojanje, kao i to da nije nužno »neprijateljska«, još dugo vremena prevladavalo je mišljenje da je ona u odnosu prema dijalektičkoj logici jedna niža i ograničena disciplina. Odnos među njima dugo je bio shvaćan prema tezi koju je iznio još Georgij Plehanov 1905. godine: »Kao što je mirovanje poseban slučaj kretanja, tako je i mišljenje po pravilima formalne logike (prema 'osnovnim zakonima' mišljenja) poseban slučaj dijalektičkog mišljenja.«²⁷ Avenir Uëmov ovako je opisao tadašnju situaciju:

21 Алла Михайловна Блок — Алиса Петровна Федосова, *Верность 'нравственному закону в душе'*, u: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ur.), *Валентин Фердинандович Асмус*, str. 193.

22 Josif Staljin, O marksizmu u lingvistici, u: *Pitanja lenjinizma*, Zagreb, 1981. str. 665.

23 Citirano prema: Joseph M. Bochenski, *Soviet Russian Dialectical Materialism*, str. 152.

24 Josif Staljin, Neka pitanja lingvistike, u: *Pitanja lenjinizma*, str. 691.

25 Борис Владимирович Бирюков, *Трудные времена философии 1*, Отечественная историческая, философская и логическая мысль в предвоенные, военные и первые послевоенные годы, Москва, 2006. str. 177.

26 Čerkasov je bio šef katedre od 1948. do 1957. godine.

27 G. V. Plehanov, Materijalizam, dijalektika i formalna logika, u: G. V. Plehanov, *Filozofija marksizma*, Zagreb, 1977. str. 216. Ovaj Plehanovljev tekst izvorno je objavljen 1905. godine kao predgovor prevoditelja ruskom izdanju knjige Friedricha Engelsa »Ludwig Feuerbach i kraj klasične njemačke filozofije«.

»Dominirala je takozvana dijalektička logika — zvonka smjesa citata iz Hege-la i otvorenog šarlatanstva, sposobna opravdati bilo koje bunčanje partijskog diktatora.«²⁸

Bilo je vrlo opasno biti kritičan prema dijalektičkoj logici. Vladimir Smirnov, kasnije jedan od vodećih i svjetski priznatih ruskih logičara, zbog takve je kritičnosti na seminaru dobio lošu ocjenu iz dijalektičkoga materijalizma. Zbog toga je, uzevši u obzir i činjenicu da nije bio član Partije, trebao biti izbačen s postdiplomskoga studija. Tek ga je energično zalaganje profesora Asmusa jedva spasilo od te sudbine²⁹. Birjukov se sjeća kako je docent Aleksandar Ahmanov javno rekao da je »formalna logika, za razliku od dijalektičke, logika poštenog čovjeka«³⁰. Reći nešto takvo bilo je tada čisto bezumlje, ali on se nije bojao to reći jer su mu liječnici dijagnosticirali tešku bolest i znao je da neće još dugo živjeti³¹.

Nadmoć dijalektičke logike nad formalnom logikom već spomenuti Vitalij Čerkasov objašnjavao je sljedećim primjerom. »Revolucija od 1905. do 1907. godine bila je buržoasko–demokratska. Po formalnoj logici, kao u Plehanova, slijedi da je nju trebala voditi buržoazija, ali po dijalektičkoj logici — kao u Lenjina — nju je morao voditi proletarijat«³². Da, šef katedre za logiku na Moskovskom državnom sveučilištu nije mogao shvatiti da ovaj primjer nema veze s logikom. Treba naglasiti da po svjedočenju studenata Čerkasov nije bio zlonamjeran, ali nije imao znanja niti je znao da ga nema.

Stav da je dijalektika nešto potpuno superiorno formalnoj logici bio je općenito proširen među marksistima u svijetu. Zato je među mnogima od njih Staljinovo vraćanje formalne logike u obrazovni sustav izazvalo čuđenje ili osudu. Tako je i hrvatski marksist Predrag Vranicki osudio što se sovjetski filozofi »svim žarom bacaju prema Staljinovim intencijama na oživljavanje starih formalnih logika i pisanje novih«. Tumači da je problem u tome što su te nove, a tu među ostalim poimence spominje i Asmusa, »logike koje su totalno adijalektičke«³³.

4. Brzi razvoj praktično ni iz čega uz brojne zapreke i probleme

Vrlo važnu ulogu u razvoju filozofske logike u Rusiji odigrala je Sofija Janovska³⁴. Ona je bila matematičarka, posebno se bavila temeljima matematike i matematičkom logikom³⁵. Predavala je na Mehaničko–matematičkome fakulte-

28 Авенир Иванович Уёмов, Я был аспирантом Асмуса, стр. 70–71.

29 Владимир Александрович Смирнов, Я горжусь, что был его учеником, и: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ур.), *Валентин Фердинандович Асмус*, стр. 160.

30 Борис Владимирович Бирюков, *Трудные времена философии 1*, стр. 177.

31 Авенир Иванович Уёмов, Я был аспирантом Асмуса, стр. 71.

32 *Isto*, стр. 75.

33 Predrag Vranicki, *Historija marksizma II*, Zagreb, 1978. str. 318–319.

34 O njoj vidi više u: Valentin A. Bazhanov, Restoration: S. A. Yanovskaya's Path in Logic, *History and Philosophy of Logic*, 3/2001.

35 Vidi posebno njezin članak: Софья Александровна Яновская, О философских вопросах математической логики, и: Пётр Васильевич Таванец (ур.), *Проблемы логики*, Москва, 1963.

tu MGU, ali je, počevši od kraja četrdestih godina, godinama držala predavanja i na Filozofskome fakultetu. Ta su predavanja pohađali ne samo studenti, nego i doktorandi i mnogi profesori³⁶. U Lenjingradu je akademske godine 1953./54. na Filozofskom fakultetu predavanja iz matematičke logike držao matematičar i kasniji akademik Andrej Markov, ali studentsko slušateljstvo sastavljeno većinom od »članova partije je, blago rečeno, neprijateljski dočekalo taj predmet«³⁷. Zato je Markov otišao u Moskvu, a taj se predmet nije više predavao na Filozofskom fakultetu u Lenjingradu, sve do šezdesetih godina.

Janovska je 1947. i 1948. godine priredila izdanja ruskih prijevoda knjiga »Osnove teorijske logike«³⁸ njemačkih logičara Davida Hilberta i Wilhelma Ackermanna i »Uvod u logiku i metodologiju deduktivnih znanosti«³⁹ poljskoga logičara Alfreda Tarskoga. Napisala je za njih predgovore i tumačenja uz tekst. Bili su to prvi priručnici matematičke logike na ruskom jeziku. Za taj rad Janovsku su organizirano kritizirali zbog »idealizma« i na Filozofskom i na Mehaničko–matematičkome fakultetu MGU, kao i u Moskovskome matematičkom društvu⁴⁰. Članak s tako intoniranim napadom u tada jedinome filozofskom časopisu u Rusiji zajednički su objavili filozof Vasilij Tugarinov i matematičar Leonid Majstrov⁴¹.

Prvi izvorno ruski priručnik »Elementi matematičke logike«⁴² Pjotra Novikova objavljen je tek 1959. godine. Novikov je već godinama ranije bio napisao tu knjigu, ali ona je dugo čekala da bude izdana jedino zbog toga što se u predgovoru više puta spominje izraz »Hilbertov formalizam«⁴³. Nakon nje slijedili su i drugi priručnici i mali popularniji uvodi. Jedan takav mali uvod Lava Kalužnina »Što je matematička logika?« preveden je kasnije i na hrvatski jezik⁴⁴.

Godinama su ruski logičari gledani s podozrenjem i bili ideološki sumnjivi. Nisu se dobro uklapali u dominantnu ideološku strukturu. Avenir Uëmov piše kako se braneći svoju disertaciju »Analogija u suvremenoj tehnici« suočio s kritikom da je samo dva puta citirao Lenjina⁴⁵. Da, u svim filozofskim radovima nužno je bilo obilno citirati »klasike marksizma«, na prvome mjestu Lenjina. Ipak, logika je uživala relativno veću političku toleranciju nego druge filozofske discipline. Teodor Ojzerman navodi u svojim uspomenaма kako je krajem četrdesetih godina od dekana Filozofskoga fakulteta MGU tražio da profesor

36 Борис Владимирович Бирюков, *Трудные времена философии 1*, str. 159.

37 Владимир Иванович Кобзарь, *Логика в России последнего столетия: основные этапы и итоги*, str. 26.

38 Д. Гильберт и В. Аккерман, *Основы теоретической логики*, Москва, 1947.

39 Альфред Тарский, *Введение в логику и методологию дедуктивных наук*, Москва, 1948.

40 Борис Владимирович Бирюков, *Трудные времена философии 2/2*, str. 169.

41 Василий Петрович Тугаринов и Леонид Ефимович Майстров, Против идеализма в математической логике, *Вопросы философии*, 3/1950.

42 Петр Сергеевич Новиков, *Элементы математической логики*, Москва, 1959.

43 С. И. Адян, К столетию со дня рождения Петра Сергеевича Новикова, *Успехи математических наук*, 4/2001, str. 181–182.

44 Лев Аркадьевич Калуžнин, *Что такое математическая логика?*, Москва, 1964.; hrvatski prijevod: L. A. Kalužnin, *Što je matematička logika*, Zagreb, 3/1975.

45 Аvenir Иванович Уëмов, Я был аспирантом Асмуса, str. 79.

Asmus s katedre za logiku prijeđe na katedru za povijest filozofije, čiji je on bio pročelnik. Dobio je odgovor da »gore« smatraju kako Asmus nije pravi marksist, pa se može tolerirati da predaje jednu »nepartijsku« disciplinu kao što je logika, ali nikako jednu »partijsku« disciplinu kao što je povijest filozofije⁴⁶.

Jedan od problema s kojim su se susretali oni koji su specijalizirali logiku u Rusiji bio je otežan pristup stranoj literaturi. Američki filozof James Scanlan, koji je akademske godine 1964./65. na temelju sovjetsko–američke razmjene studenata i znanstvenika kao prvi američki filozof dobio studentski boravak na Moskovskome državnom sveučilištu, piše kako ga je jedan ruski kolega molio da mu nabavi knjigu B. Russella i A. N. Whiteheada »Principia Mathematica« jer mu ta knjiga nije bila dostupna u Sovjetskom Savezu⁴⁷. Drugi problemi bili su višestruka izolacija od kolega u inozemstvu, političke i birokratske zapreke za putovanja u inozemstvo⁴⁸.

Pišući 1963. godine o stanju logike u Rusiji, poznati logičar i jedan od vodećih poznavalaca sovjetske filozofije na Zapadu Józef Bocheński zaključuje: »U cjelini, unatoč postojanosti mnogo primitivnosti i besmisla, situacija s većinom sovjetskih filozofa izgleda da nije gora, nego je prije bolja od one u zapadnim zemljama kontinentalne Europe.«⁴⁹ Vjerojatno je ova ocjena ipak previše optimistična. Aleksandar Karpenko, pročelnik Sektora logike Instituta filozofije Ruske akademije znanosti, ocjenjuje naprotiv da je tek u sedamdesetim godinama ruska filozofska logika došla na međunarodnu razinu⁵⁰. Bocheński s pravom naglašava da, kad se uzmu u obzir enormne poteškoće s kojima su se ruski logičari morali boriti, zbog toga što na visokim mjestima u SSSR–u prevladava barbarska *forma mentis*, njihova postignuća mogu se procijeniti kao vrlo značajna⁵¹.

5. Treće razdoblje — institucionalna afirmacija logike

Teško je reći kada se točno dogodio prijelaz od proširenoga gledanja na logiku kao spornu ili nižu disciplinu prema njezinu potpunom priznanju. Vladimir Kobzar drži da je početak toga posljednjeg razdoblja već 1961. godina⁵². Ipak, to se događalo postepeno i prešutno je ostvareno. Kao posljedica »negativnog odnosa ortodoksnih dijalektičara prema formalnoj logici još dugo vremena (sve

46 Теодор Ильич Ойзерман, Наставник и творец, у: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ur.), *Валентин Фердинандович Асмус*, str. 57.

47 James P. Scanlan, An American Philosopher at Moscow State University 1964–1965, *Studies in East European Thought*, 3/2000. str. 200.

48 Валентин Александрович Бажанов, Рефлексируя проблему, str. 75.

49 Joseph M. Bochenski, Soviet Philosophy: Past and Present, and Prospects for the Future, *Natural Law Forum*, 1963, 8, str. 16.

50 Валентин Александрович Бажанов и Александр Степанович Карпенко, Логические исследования в России и СССР, у: *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*, Москва, 2009. str. 452.

51 Joseph M. Bochenski, Soviet Logic, str. 35.

52 Владимир Иванович Кобзарь, Логика в России последнего столетия: основные этапы и итоги, str. 27.

do sredine sedamdesetih godina)«⁵³ ponekad bi se razbuktavale, pa bi utihnule, rasprave o odnosu formalne logike prema dijalektičkoj logici. Mnogi su logičari sve više držali da je takve rasprave najbolje ignorirati.

U posljednjim dvama desetljećima komunističke vlasti politički napadi na logiku bili su rijetki, ali bilo je i takvih slučajeva. Tako je 1979. godine G. Sadovski u članku »Logika revolucionarnoga mišljenja i klasni pristup u logici« u časopisu »Komunist« okarakterizirao pretjerano posvećivanje formalnoj logici kao poguban pokušaj da se proleterska i revolucionarna doktrina marksizma zamijeni »apstraktnim istinama buržoaskog objektivizma«. »Jedino oružje sposobno baviti se svakom fideističkom diverzijom buržoaske ideologije« kaže on, jest »dijalektika kao logika i teorija spoznaje suvremenog materijalizma«⁵⁴.

Institucionalni status logike pokazao se u njezinu mjestu u Akademiji znanosti SSSR–a. Prezidij Akademije osnovao je 23. prosinca 1947. poseban sektor za logiku kao jedan od devet sektora unutar Akademijina Instituta za filozofiju. Međutim, taj je sektor 1952. godine prestao postojati i uključen je u sektor dijalektičkoga materijalizma. Sektor za logiku ponovno je osnovan 1961. godine i dalje je neprekinuto postojao. Na njegovu čelu bio je Pjotr Tavanec (od 1961. do 1977. godine), zatim Dmitrij Gorski (od 1977. do 1987. godine), pa Vladimir Smirnov (do svoje smrti 1996. godine).

U drugoj polovici šezdesetih godina ruski logičari počinju polako izlaziti na međunarodnu scenu i sudjeluju na Međunarodnom kongresu za logiku, metodologiju i filozofiju znanosti. Na trećem kongresu 1967. godine u Amsterdamu bilo je tek nekoliko ruskih logičara, a na slijedećima broj se povećavao. Na kraju je osmi takav kongres održan u Moskvi od 17. do 22. kolovoza 1987. godine. Od sedamdesetih godina održavaju se tematski skupovi logičara unutar Sovjetskoga Savaza u Akademiji znanosti, a također i Sovjetsko–finski »kolokviji« o logici. Ipak, tek od kraja sedamdesetih godina bili su mogući intenzivniji kontakti ruskih logičara s inozemnim kolegama iz komunističke Poljske⁵⁵, jedine komunističke države koja je imala neprekinut i intenzivan razvoj logike i u kojoj komunistička vlast nije pokušala nametnuti dijalektiku kao zamjenu za formalnu logiku.

Postepeno je logika zauzimala sve značajnije mjesto u nastavnome programu studija filozofije u Rusiji. Tako je sredinom osamdesetih godina u programu Moskovskoga državnog sveučilišta logici bilo posvećeno 200 nastavnih sati, isti broj kao i dijalektičkomu materijalizmu⁵⁶. Treba još reći da se logika nije poučavala

53 Валентин Александрович Бажанов, Логическое сообщество в России и СССР: преодоление эффекта «колен», *Философские науки*, 4/2009, str. 39.

54 Citirano prema: James P. Scanlan, *Marxism in the USSR, A Critical Survey of Current Soviet Thought*, Ithaca & London, 1985. str. 160.

55 Григорий Львович Тульчинский, Логическая культура и свобода: логика в российском обществе XX — XXI столетий, *Философские науки*, 4/2009, str. 50.

56 James P. Scanlan, *Marxism in the USSR*, str. 149.

jedino na studijima filozofije i matematike, nego i na više drugih, tako na studijima prava i novinarstva te na pedagoškome studiju⁵⁷.

6. Područja istraživanja i postignuća u trećem razdoblju

Koja su područja logike bila posebno istraživana u posljednjem razdoblju komunističke vlasti u Rusiji? Jedno je od njih polivalentna logika. I za nju je trebalo izboriti ideološki prostor: Vladimir Smirnov spominje kako mu 1954. godine na Znanstvenom savjetu nije prihvaćena tema disertacije o polivalentnoj logici, jer u to je vrijeme bila smatrana previše »buržoaskom«⁵⁸. Šest godina kasnije Aleksandar Zinovjev obranio je disertaciju o filozofskim problemima polivalentne logike i objavio je kao knjigu⁵⁹. Drugi je ruski logičar koji je značajno doprinio ovoj grani logike Viktor Finn.

Drugo je područje modalna logika. Poticaj za ruska istraživanja na ovome području bio je ruski prijevod knjige »Modalna logika«⁶⁰ belgijskoga logičara Roberta Feysa, profesora na Katoličkome sveučilištu u Louvainu. Slijedila su djela ruskih logičara Jaroslava Slinina, Vladimira Kostjuka i Jurija Ivleva⁶¹. Dalje, tu je deontička logika ili logika normi. Ovdje se ističe djelo »Logika normi«⁶² Aleksandra Ivina.

Zatim treba spomenuti vremensku logiku. U osamdesetim godinama toj grani logike posvećuju monografije Anatolij Išmuratov i Edvard Karavajev⁶³. U relevantnoj logici treba istaknuti djelo Vladimira Smirnova i Jevgenija Vojšvilla⁶⁴. Još jedno područje istraživanja bila je logička semantika. Tu se može istaknuti doprinos Jelene Smirnovе⁶⁵, supruge Vladimira Smirnova.

57 Vidi udžbenike za te studije: Вячеслав Иванович Кириллов и Анатолий Александрович Старченко, *Логика, Учебник для юридических вузов*, Москва, 1982.; Виталий Иванович Свинцов, *Логика, Учебник для факультетов журналистики университетов и редакционно-издательских факультетов полиграфических институтов*, Москва, 1987.; Александра Денисовна Гетманова, *Логика, Учебник для студентов педагогических вузов*, Москва, 1986.

58 Владимир Александрович Смирнов, Я горжусь, что был его учеником, str. 159.

59 Александр Александрович Зиновьев, *Философские проблемы многозначной логики*, Москва, 2010. Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1960. godine.

60 Роберт Фейс, *Модальная логика*, Москва, 1974.

61 То су: Ярослав Анатольевич Слинин, *Современная модальная логика, Развитие теории алетических модальностей (1920 — 1960 гг.)*, Ленинград, 1976.; Владимир Николаевич Костюк, *Элементы модальной логики*, Киев, 1978.; Юрий Васильевич Ивлев, *Содержательная семантика модальной логики*, Москва, 1985.

62 Александр Архипович Ивин, *Логика норм*, Москва, 1973.

63 То су: Анатолий Темиргалиевич Ишмуратов, *Логические теории временных контекстов, Временная логика*, Киев, 1981. i Эдуард Фёдорович Караваев, *Основания временной логики*, Ленинград, 1983.

64 Vidi na primjer njegovo djelo: Евгений Казимирович Войшвилло, *Символическая логика (классическая и релевантная)*, Философско-методологические аспекты, Москва, 1989.

65 Vidi njezine knjige: Елена Дмитриевна Смирнова, *Формализованные языки и проблемы логической семантики*, Москва, 1982. i Елена Дмитриевна Смирнова, *Основы логической семантики*, Москва, 1990.

Zbog toga što su ruski logičari uvedeni u logiku počevši od tradicionalne logike, imali su relativno velik interes za suvremenu analizu silogizma. To područje istraživanja potaknulo je i objavljivanje ruskoga prijevoda knjige »Aristotelova silogistika s gledišta suvremene formalne logike«⁶⁶ poljskoga logičara Jana Lukaszewicza. Na toj analizi radili su ruski logičari više od drugih⁶⁷; može se istaknuti doprinos Aleksandra Subbotina⁶⁸.

S tim je bilo povezano i istraživanje Aristotelove i antičke logike, spomenimo doprinos Vjačeslava Bočarova⁶⁹. Drugo područje povijesnoga istraživanja ruskih logičara bio je razvoj suvremene logike, počevši od njezina prvog preteče Leibniza. Na tom području najistaknutiji doprinos dao je Nikolaj Stjažkin⁷⁰. Zbog ideoloških ograničenja srednjovjekovna logika ostala je pomalo u sjeni.

Na području primjene logike velika pažnja posvećena je logici i metodologiji znanosti. Radi se o primjeni formalne logike na rješavanje niza problema u metodologiji znanosti. Među brojnim doprinosima ruskih filozofa ovoj problematici može se istaknuti doprinos Olega Serebrjannikova i Aleksandra Zinovjeva⁷¹. Značajan dio istraživanja na ovom području predstavljao se kao »kritika logičkog pozitivizma«.

7. *Politička ograničenja, popularnost i međunarodno priznati rezultati*

Grigorij Tuljčinski ipak primjećuje da su sva ta istraživanja imala politički zacrtane granice: nisu smjela ići do »oštrih svjetonazorskih pitanja«⁷². Kao primjer navodi da se u Rusiji zato nisu mogle razviti teorije kao što je semantika mogućih svjetova za modalnu logiku s njezinim različitim interpretacijama. Na svjetonazorska pitanja mogao je postojati samo jedan dopušten odgovor, onaj koji je bio u skladu s marksizmom–lenjinizmom kako ga je tumačila Komunistička partija Sovjetskoga Saveza.

Zbog kvalitete ruske logike i njezine relativno slabe ovisnosti o vladajućoj državnoj komunističkoj ideologiji, djela ruskih logičara prevedena su na strane jezike, a izdavali su ih nekomunistički izdavači. Djela iz područja logike bila su u tome skoro jedinstvena među djelima ruskih filozofa u SSSR–u. Ipak, bilo je ne-

66 Ян Лукасевич, *Аристотелевская силлогистика с точки зрения современной формальной логики*, Москва, 1959.

67 Prikaz razvoja suvremene analize silogizma vidi u: Aleksandar Kron, *Aristotelova silogistika i logika predikata*, u: *Savremena filozofija logike i matematike*, Odabrani radovi I, Beograd, 2004.

68 Vidi knjigu: Александр Леонидович Субботин, *Традиционная и современная формальная логика*, Москва, 1969.

69 Vidi knjigu: Вячеслав Александрович Бочаров, *Аристотель и традиционная логика, Анализ силлогистических теорий*, Москва, 1984.

70 Vidi posebno njegovo najvažnije djelo: Николай Иванович Стяжкин, *Формирование математической логики*, Москва, 1967.

71 Vidi knjige: Олег Фёдорович Серебрянников, *Эвристические принципы и логические исчисления*, Москва, 1970. i Александр Александрович Зиновьев, *Логика науки*, Москва, 1971.

72 Григорий Львович Тульчинский, *Логическая культура и свобода: логика в российском обществе XX — XXI столетий*, str. 51.

dopustivo samoinicijativno objavljivati djela u inozemstvu. Birjukov piše⁷³ kako je 1965. godine na fakultetu poduzeta temeljita istraga prije njegove obrane disertacije, jer netko je prijavio da je on objavio knjigu u inozemstvu⁷⁴. Tek kad se ustanovilo da se radi o prijevodu dvaju članaka koja su već prije bila objavljena u Sovjetskom Savezu, mogao je pristupiti obrani disertacije.

Zašto je logika u komunističkoj Rusiji uspjela ostvariti vrlo brz napredak počevši praktično od apsolutne nule? Viktor Vizgin tumači zašto se u drugoj polovici pedestih godina nije upisao na filozofski nego na kemijski fakultet, iako je imao velik interes za filozofiju. Kaže da je Filozofski fakultet tada bio »tvrđava ideologije, oslonac partije i komsomola«, škola za partijske aktiviste, nije imao onu baš filozofsku aureolu⁷⁵. Logika je, međutim, bila ono filozofsko područje koje je bilo daleko najmanje ideologizirano, a u zadnjem razdoblju praktično je bilo prihvaćeno kao ideološki neutralno. To je jedan od važnijih razloga zašto je logika u Rusiji privlačila sposobne studente filozofije više nego u nekomunističkim zemljama. U to usmjerenje »regrutirali su se najsposobniji, najaktivniji i najnapredniji studenti«⁷⁶.

Zaključak

Što možemo reći na kraju? U skladu sa svojim ideološkim i političkim postavkama prvi je ruski partijski diktator Lenjin ne samo eliminirao logiku iz obrazovnog sustava, nego je eliminirao i skoro sve one ljude koji bi je mogli poučavati. Zašto je njegov nasljednik Staljin, nakon više od dvadeset godina, radikalno promijenio taj odnos prema logici? Razumno je pretpostaviti da je barem dio odgovora na to pitanje u riječima koje je Staljin navodno izrekao o potrebi logike za sve, pa i za članove partijskoga vrha, politburoa: »Oni govore 'znači', a to ništa ne znači. Oni govore 'iz toga slijedi', a u njih ništa i ni iz čega ne slijedi...«⁷⁷ Te riječi ukazuju na svijest o nužnoj potrebi logičnog mišljenja za svaku ljudsku djelatnost.

Iako je inicijativa o povratku logike došla od samoga partijskog vrha, problema u njezinu ostvarenju bilo je vrlo mnogo. Kao disciplina koja se ne bavi sadržajem misli nego njihovom formom, koja je u tom smislu »neutralna«, logika je neprijateljski ili barem sa sumnjičenjem dočekana među članovima vladajuće partije. Drugi izvor sumnjičavosti bili su ljudi koji su se bavili poučavanjem logi-

73 Борис Владимирович Бирюков, Валентин Фердинандович Асмус — Творческий путь выдающегося русского философа и логика, u: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ur.), *Валентин Фердинандович Асмус*, str. 41.

74 В. В. Бирюков, *Two Soviet Studies on Frege*, Dordrecht, 1964.

75 Виктор Павлович Визгин, На пути в храм философии, u: Владимир Александрович Жучков — Ирина Игоревна Блауберг (ur.), *Валентин Фердинандович Асмус*, str. 164.

76 Григорий Львович Тульчинский, Логическая культура и свобода: логика в российском обществе XX — XXI столетий, str. 52.

77 *Isto*, str. 47. Tuljčinski ne navodi izvor za opis ovog razgovora Staljina s profesorom Asmusom, pa je pitanje je li se razgovor odvijao kako ga je opisao i je li se uopće dogodio. Naprotiv, za prije opisani događaj o noćnom pozivu Asmusu da govori o logici u vladi SSSR-a postoje brojni pouzdani izvori. Ipak, ima i drugih izvora koji potvrđuju da je Staljin članovima politburoa prigovarao nepoznavanje logike.

ke, a koji su iz partijske perspektive većinom bili nedovoljno pouzdani. Naime, u svijesti dosljednih članova partije sve se na svijetu svodi na borbu između »nas« i »njih« u svim sferama života. Ne može tu biti ni neutralnih ljudi ni neutralnih disciplina. Bilo je i mnogo drugih problema. Da bi se logika ponovno rodila u Rusiji praktično ni iz čega, nužno je bilo učiti od drugih, a državna izolacija prema vanjskome svijetu drastično je otežavala dolazak do strane literature i gotovo onemogućavala kontakt s kolegama u struci iz stranih zemalja.

Ipak, ta mračna slika je imala i drugu stranu. U uvjetima ideologiziranog društva u cjelini i ideologiziranog studija filozofije logika je, kao jedna »neutralna« disciplina koja nas k tome uči racionalnom mišljenju, imala puno veću privlačnost. Čovjek je ipak po svojoj naravi razumno biće. Zato se logici u Rusiji posvetio niz vrlo sposobnih ljudi koji su bili zainteresirani za sam predmet a ne za građenje karijere. Rezultat toga je bio vrlo brz napredak ruske logike. Naveli smo kratak prikaz pojedinih istraživačkih rezultata u logici u zadnjem razdoblju komunističke vlasti koji o tome dokumentirano svjedoči. Nakon propasti komunizma rezultati tog napretka su u Rusiji ostali kao trajna i vrijedna stečevina iz prethodnog vremena na kojoj se moglo dalje graditi.

The Adventures of Logic in Communist Russia

Ivan Zelić*

Summary

The author presents an overview of the very turbulent course of development to which logic was subjected in Communist Russia. During the first three decades of Communist rule logic was eliminated from the educational system, and the official attitude towards it was overtly hostile. In 1946, following Stalin's personal intervention, logic was reintroduced into the educational system. Almost the entire two decades which ensued denote a period in which Russian logicians fought for the rebirth, development and affirmation of logic in their country. In the course of this struggle they were faced with many and varied obstacles and difficulties. In the final stage of the battle logic was eventually acknowledged in Russia as a respectable discipline and would thereafter achieve its development peacefully. The author presents data to support the above and describes both tragic and tragicomical events illustrating the aforesaid as well as upheavals which occurred. Much of the data became known only after the recollections of some Russian philosophers were published in the wake of the collapse of Communism.

Key words: history of logic, Russian logic, philosophical logic, Asmus, modal logic, USSR, Communism

* Dr. sc. Ivan Zelić. Address: T. P. Marovića 1, 21209 Mravince, Split. E-mail: ivan.zelic3@st.t-com.hr